Ege Coğrafya Dergisi
Aegean Geographical Journal
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd
e-ISSN: 2636-8056

Received: 12 July 2025 | Accepted: 31 October 2025

TÜRKİYE TURİZMİNDE BÜYÜMEYİ TARTIŞMAK (MÜMKÜN MÜ?)

Discussing Growth in Türkiye Tourism (Is it Possible?)[1]

Mehmet Fatih BAĞMANCI[2]
Süleyman Demirel Üniversitesi
Isparta-Türkiye
mfatihbagmanci@gmail.com

İsmail KERVANKIRAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Coğrafya Bölümü
Isparta-Türkiye
ikervankiran03@gmail.com

Abstract

There have been many important developments and improvements in Türkiye tourism in recent years. Although there are very few critical studies addressing the dimensions of spatial, social, political, economic and environmental change that Türkiye tourism has undergone in the last half century, the growth-based development idea of tourism, which is the main motivation of this change, and the explicit or implicit problems that this idea has brought about, have not discussed and examined sufficiently. Because for the vast majority of tourism operators, civil society representatives, politicians, and tourism academics, tourism without growth is unthinkable. What matters is not the disappearance of coastlines, nature, greenery, forests, culture, or local identity, but the continuous growth of the tourism market. For this reason, it is difficult for Türkiye tourism to break free from its path dependency on growth-oriented approaches. However, we think this issue should be discussed.This study is an attempt to fill this gap. The study first addresses the problem of growth, then presents the growth approach in tourism and the growth process of Türkiye tourism, and finally discusses why growth is a problem in Türkiye tourism.

Keywords: Growth Paradigm, Path Dependence, Tourism, Türkiye.

Öz

Türkiye turizminde son yıllarda önemli birçok değişme ve gelişme yaşandı. Geçen yarım yüzyıllık süreçte Türkiye turizminin geçirdiği mekânsal, toplumsal, politik, ekonomik, çevresel değişimin boyutlarını ele alan eleştirel çalışmalar çok az da olsa bulunmakla birlikte, bu değişimin temel motivasyonunu oluşturan turizmin büyümeye dayalı gelişme düşüncesi ve bu düşüncenin ortaya çıkardığı açık veya örtük sorunlar yeteri kadar tartışılmamış ve incelenmemiştir. Çünkü turizme yön verenlerin, turizm işletmecilerinin, sivil toplum temsilcilerinin, politikacıların, turizm akademisyenlerinin büyük çoğunluğu için büyümesiz bir turizm düşünülemez. Önemli olan kıyıların, doğanın, yeşilin, ormanların, kültürün, yerelin yok olması değil, turizm piyasasının sürekli büyümesidir. Bundan dolayı Türkiye turizminin büyüme odaklı yaklaşımlara bağlı patika bağımlılığından kurtulmasının zor olduğunu biliyoruz fakat bu konunun tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çalışma bu alandaki boşluğu doldurmaya yönelik bir girişim çabasıdır. Çalışmada öncelikle büyüme sorunu ele alınmış, devamında turizmdeki büyüme yaklaşımına ve Türkiye turizminin büyüme sürecine yer verilmiş, son olarak Türkiye turizminde büyümenin neden sorun olduğu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyüme Paradigması, Patika Bağımlılığı, Turizm, Türkiye.

[1] Bu makale, Mehmet Fatih BAĞMANCI'nın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü'nde Prof. Dr. İsmail KERVANKIRAN danışmanlığında hazırladığı "Turizmde Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Küçülme: Antalya İli Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

[2] Sorumlu Yazar/ Corresponding author

1. GİRİŞ

"...buraların ormanını kesip pıtrak gibi yazlık siteler yapan, otel diken, denizi dolduran, tepelerde maden arayan, dağları yaralayan şehirliler, denizimizi de elimizden alıyor..."
(Zülfü Livaneli 2021, Balıkçı ve Oğlu)

Çok değil günümüzden bir asır geriye gittiğimizde, bugün Türkiye'nin popüler diye bilinen turizm bölgelerinin; insanların kendi halinde yaşadığı yerleşmelerden, balıkçı köylerinden ve hala yaşamın doğal, dingin ve sıradan bir şekilde devam ettiği kıyılardan, koylardan, körfezlerden oluştuğunu görmemiz mümkündü, tıpkı Balıkçı ve Oğlu romanında hikâyenin geçtiği Ege kıyılarındaki bir sahil köyünde olduğu gibi. Refik Halit Karay (2014) ise benzer bir şekilde; otobüslerin olmadığı ve ulaşımın zor şartlarda yapıldığı 1950'lerin Alanya'sını şöyle anlatmaktadır;

"...Alanya'nın asıl hususiyeti, kale içinden fırlayarak iki deniz arasındaki küçük ovaya yayılmış, kırmızı kiremitli, beyaz badanalı, bizim üslupta evler, daha doğrusu köşklerdir. Her köşk büyük bahçeler içinde ve portakallıklar arasında. Burada birbirine sokulmuş, yan yana gelmiş bina yok. Memleketimizin başka hiçbir şehir ve kasabasında görülmeyen bir ferahlık, yeşillik, güler yüzlülük, sabunla yıkanmışlık, gıcır gıcır temizlik ki mevsimlere ve rüzgarlara göre herhalde ya deniz suyu ya portakal çiçeği ya olgun muz yahut dağ kekiği kokuyor..."

Ve aynı yazıda Karay şu tahminde bulunuyor; "…yarın, Alanya yollara kavuşunca öyle bir yer olacaktır ki şehir sokaklarında ziyaretçi otomobilleri kuyruğa girecek ve limanları teknelerle dolacaktır…" Reşat Nuri Gültekin'in "Anadolu Notları", Falih Rıfkı Atay'ın "Gezerek Gördüklerim" ve daha birçok yazarın gezi notlarında, hikayelerinde ve eserlerinde Alanya gibi Akdeniz ve Ege kıyılarındaki yerleşmelere ve doğal güzelliklere dair gözlemleri okudukça o günlerden günümüze yaşanan değişimi ve dönüşümü daha iyi görebiliyoruz. Bu değişim özellikle Akdeniz, Ege ve Marmara kıyı şeridinde ve iç kesimlerde Ürgüp-Göreme çevresi, Denizli Pamukkale, Doğu Karadeniz yaylaları gibi turizmin hızla geliştiği merkezlerde daha açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

Turizm arzı, yatırımları ve talebi konusundaki verilere bakıldığında da Türkiye turizminin çok hızlı büyüdüğü (Tablo 1) ve niceliksel olarak iyi bir seviyeye ulaştığı açıktır. Fakat Türkiye turizmi özellikle 2020'den itibaren bir kriz dönemi içindedir, bir zamanlar dünyanın gözde turizm merkezi olan Türkiye; pahalı, tutarsız, sorunlu, niteliksiz, kalitesiz kavramlarla birlikte anılır hale geldi. Şüphesiz ki nitelikli ve kaliteli turizm hizmetleri sunan işletmeler var, fakat son yıllarda turizm sektöründe yaşanan otel yangını, denetimsizlik, fiyat tutarsızlıkları, kuraklık, kirlilik, aşırı kalabalıklık, şezlong-plaj paylaşımı sorunları, yurt dışı talebindeki düşüş, turizm mekanlarında abartılan fiyatlar gibi negatif olaylar çok fazla gündem olmaya başladı. Tüm bu sorunların üstüne özellikle uluslararası haber kanallarında ve sosyal medyada Türkiye turizmine yönelik olumsuz ve kasıtlı haberler artmaya başladı. Dolayısı ile pandemi süreci ile başlayıp, ülke içi toplumsal ve politik sorunlar, komşu ülkelerde başlayan savaş ve çatışmalar, ekonomide yaşanan sorunlardan kaynaklı problemler Türkiye turizmini ciddi oranda etkilemeye başlamıştır. Bu krizlerin birçok sebebi sayılabilir fakat buna sebep olan temel motivasyonlardan birisi de bu çalışmanın sorunsallaştırıldığı Türkiye turizmindeki büyüme bağımlılığıdır. Tüm kıyıları beton alanlarına dönüştürmek, denetimsiz ve ruhsatsız işletmeleri görmezden gelmek, insanların yaşadığı olumsuzlukları duymamak, bilimsel araştırmaları dikkate almamak, iklim değişikliği, kuraklık, küresel ısınma ve ekolojik kriz gibi felaketlere yönelik önlem almamak, büyük sermayenin çıkarlarını yerel ve butik işletmelerden üstün tutmak gibi daha birçok sorun sürekli büyüme pahasına görmezden gelinmekte, dolayısı ile bu sorunlar yeteri kadar gündeme getirilmemekte, konuşulmamakta ve tartışılmamaktadır.

Turizmin ekonomik büyüme, kültürel alışveriş ve çevresel koruma için bir güç olarak çoğunlukla övülmesine rağmen, turizm ile birlikte paradoksal zorlukların ve karmaşıklıkların da ortaya çıktığını, bu durumda turizmin niteliğine dönük eleştirel çalışmalara ihtiyaç olduğunu kabul etmek gerekir (Yüksel, 2024). Büyüme süreci ile turizmin çevresel, toplumsal, ekonomik, mekânsal ve politik olumlu ya da olumsuz etkisi daha fazla artmış fakat turizmin büyümesi pahasına turizmin olumlu etkileri ve sonuçları daha fazla ön plana çıkarılırken, turizmin ortaya çıkardığı paradoksları, çatışmaları ve olumsuz sonuçları ile bu olumsuzlukların asıl nedeni olan sürekli büyümeye dayalı turizm yaklaşımı ya ihmal edilmiş ya da bilerek gündemden düşürülmeye

çalışılmıştır. Sürekli niceliksel büyümeyi hedefleyen politikaların benimsenmesi sorunludur, dolayısı ile Türkiye turizminin vazgeç(e)mediği veya vazgeçmek istemediği büyüme temelli turizm yaklaşımına sosyal bilimcilerin, turizm araştırmacılarının, beşerî coğrafyacıların eleştirel olarak bakması, farklı düşüncelerin daha fazla tartışılması ve gündeme getirilmesi gerekmektedir. Türkiye turizminin gelişim sürecinde turizm planları, turist davranışları, turizm mekanlarının düzenlenmesi, alternatif turizm yaklaşımları gibi birçok alanda değişim yaşandı fakat bir tek Türkiye turizminin temel dayanağı olan büyümeye dayalı turizm politikası değişmedi. Niceliksel olarak belli bir seviyeyi yakalayan turizm sektörünün, ne yazık ki niteliksel gelişimi konusunda yeterli çabayı gösterdiği söylenemez.

21.01.2025 tarihinde Türkiye'nin önemli kış turizm mekanlarından biri olan Bolu Kartalkaya'da bir otelde yangın faciası yaşandı ve 78 kişi hayatını kaybetti. Turizm mekânında yaşanan bu facia; politikacılar, yöneticiler, gazeteciler, sivil toplum temsilcileri, vatandaşlar tarafından tartışıldı, sorumlu bulunmaya çalışıldı, her kesim birbirini suçladı ve ne yazık ki böyle bir faciada bile ortak bir tepki, kamusal bir ahlaki duruş gösterilemedi. Böyle bir facia Bolu-Kartalkaya'da gerçekleşti ama bu olay diğer turizm mekanları olan İstanbul'da bir otelde, Antalya'daki bir tatil köyünde, Bodrum'daki bir eğlence merkezinde, Kapadokya'da balon turunda, Pamukkale'de bir restoranda, Çeşme'de bir tesiste de gerçekleşebilir(di). Çünkü Bolu-Kartalkaya'da yaşanan; politik ve ekonomik ilişkiler, kontrolsüzlük, ihmal, kurumsal sorumsuzluk, resmi-gayri resmi işbirlikleri, yapılar, hedefler, denetlemede yaşanan kayırmacılık, devletten alınan krediler, araziler, yatırım teşvikleri, çalışma şartları, (vazgeçilemeyen) "her şey dahil" düzeni gibi turizmin işleyen sistemi daha fazla büyümeye odaklıdır. Aslında hemen her gün turizm mekanlarında bu motivasyonun sebep olduğu denetimsizlik ve ihmalden kaynaklanan turist ölümleri ve kazaları, gıda zehirlenmeleri, yangınlar, trafik kazaları, tek başına gezen turistlerin (özellikle kadınların) başına gelenler, denizde/havuzda boğulan çocuklar, odalarında ölü olarak bulunan turistler, gaz patlaması veya elektrik kaçağına kapılan işçiler gibi birçok olay yaşanmaktadır. Dolayısı ile bu gibi olaylarda görünen/yüzeysel sorunlar olduğu gibi bir de daha derinlerde ve kronik olan sorunlar da vardır. Kronik hala gelmiş sorunları yüzeysel müdahalelerle çözmek mümkün değildir. Türkiye turizminin kronik sorunu/hastalığı büyüme sorunudur; doğasını, vatandaşını, kültürünü, tarihini, emekçisini, kıyılarını, suyunu, toprağını, ormanını feda ettiği büyüme kumarıdır. Turizm bir taraftan sürdürülebilirlik, doğaya uyumlu, yeşil dostu gibi kavramsal boyamalarla büyümeye devam ederken, diğer taraftan bu kavram setlerinin hedefleriyle bağdaşmayacak şekilde yeni alanlar, kanallar açarak kendini yeniden üretmeye devam etmektedir.

Sürdürülebilir turizme giden yolların tartışıldığı otuz yıldan bu yana, turizm yetkilileri sınırlı bir gezegende yaşamanın ekolojik, sosyal ve mekânsal sınırlarına rağmen turizmin büyümesini teşvik etmeye devam ediyor. Neredeyse istisnasız her devlet kurumu, turizm bakanlıkları, turizm otoriteleri ve sektör temsilcileri büyümeye bağlı politikalar geliştirmektedir (Higgins-Desbiolles, 2017). Örneğin, Türkiye'de turizm sektörünün, 1995-2023 döneminde yılda ortalama %5,5 oranında büyümesi beklenmekte (dünya ortalaması %4), 2025 yılında 64 milyon turist ve 64 milyar dolar gelir elde etme hedeflenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Bu strateji, temel olarak ziyaretçi sayısını artırmaya, ulaşım erişimini ve altyapıyı geliştirmeye odaklanıyor. Bununla birlikte karar vericilerin, politikacıların, planlamacıların, araştırmacıların, sektör temsilcilerinin artık turizmi; eğitim, kültür, estetik, sanat, müzik, mimari, sosyal refah, adalet, katılım ve diğer ekonomik olmayan yönleri ile de düşünmesi gerekmektedir.

Türkiye'de turizm, neoliberal ekonomi politikalarının ve geç kapitalizmin etkisi ile mekânları önemli derecede etkilemiş ve değiştirmiştir. Turizm sektöründe yatırımların ve teşviklerin Türkiye'nin güney ve batı kıyı illerine yönlendirilmesi sonucunda, bu illerde kitle turizmi hızlı bir şekilde artmıştır. Ancak bu illerde turizmin hızlı, plansız ve kontrolsüz büyümesinin beraberinde getirdiği adaletsizlikler, eşitsizlikler, çevre problemleri, nüfusun kalabalıklaşması, aşırı kentleşme, toplumsal sorunlar gibi olumsuzluklar çok fazla önemsenmemiştir. Özellikle son 40-50 yıllık süreçte Akdeniz ve Ege kıyılarındaki mekânsal değişim dikkatli incelendiğinde, turizmin büyümesi pahasına bu mekânların nasıl plansız bir şekilde işgal edildiği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Kervankıran & Sert Eteman, 2020). Türkiye'de son 40-50 yıllık süreçte, turizmde sürekli büyümeye odaklanıldığından özellikle kıyı bölgeleri mekânsal olarak çok değişti. Kamunun malı olan tarım arazilerinin, ormanların, verimli toprakların, milli parkların, masmavi koy ve körfezlerle kaplı kıyıların ve

yeşil alanların yerini tesisler, doğayla uyumsuz beton yığınları, koruma kurallarını hiçe sayarak inşa edilmiş tatil köyleri, kanunsuzca işgal edilmiş plajlar aldı. Bunun nedeni ise ülkemizde uzun süredir görmezden gelinen, kamu yararı gözetmekten çok, büyük sermayenin ve ranta dayalı sistemin çıkarlarını önceleyen ve konuşulması, tartışılması ve eleştirilmesi pek de kabul görülmeyen büyüme odaklı turizm politikalarıdır.

Diğer ekonomik sektörlerde olduğu gibi Türkiye turizminin gelişimine bakıldığında tüm paydaşlar tarafından büyümeye odaklanıldığı görülmekte, ancak büyümenin çevresel ve mekânsal etkileri göz ardı edilmektedir. Büyüme için mekâna ihtiyaç duyulduğundan büyümenin mekân üzerindeki etkileri, büyümenin bu haliyle rasyonel ve mümkün olup olmadığı ve büyümenin ölçeğinden ziyade kimlerin büyüdüğünün tartışılması gittikçe önem kazanmaktadır. Ayrıca büyümeci ekonomik sistemde gelirin ve kaynakların nasıl dağıtıldığı, krizlerden kimlerin nasıl etkilendiği sorusu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye'de turizme yön verenlerin büyümeden kaynaklı çevresel, mekânsal ve sosyal sorunları gündeme getirdikleri, tartıştıkları ve çok fazla bu konuları önemsedikleri söylenemez, bununla birlikte az da olsa bu durumdan rahatsız olan ve eleştiren aydın ve uzmanların olması umut vericidir[3]. Bununla birlikte uluslararası literatürde ekonomik, siyasal, çevresel krizlerin yanında büyüme sorunu ekoloji, iktisat, sosyoloji, planlama ve beşerî coğrafya gibi disiplinler tarafından giderek artan bir şekilde tartışılmaktadır (Akçomak, 2018; Hall vd., 2021; Hickel, 2021; Hickel & Kallis, 2020; Jackson, 2023; Latouche, 2009; Servigne & Stevens, 2024; Wallerstein, 2019). Uluslararası coğrafya literatüründe turizmden kaynaklı ekonomik eşitsizlikler, çevresel krizler, politik kararlar ve toplumsal sorunlar gibi eleştirel konularda oldukça fazla araştırma varken ne yazık ki ulusal coğrafya literatüründe eleştirel araştırmalar oldukça azdır. Gözümüzün önünde coğrafyalar/mekanlar/yerler yok olurken coğrafyacıların, Öksüz (2020)'ün de belirttiği gibi, belli konulara renk körlüğü ile bakması, mesafe koyması ve kendi taşrasına hapsolması düşündürücüdür.

Bu çalışmanın temel amacı; turizmde büyümenin olumlu etkileri yanında olumsuz etkilerinin de olduğu, turizmin çevresel bozulmaları ve ekolojik eşitsizlikleri artırdığı, kontrolsüz ve plansız büyümenin turizmi iyileştirmediği, sınırsız büyümeye dayalı turizm anlayışının sürdürülebilir bir yaklaşım olmadığı, Türkiye turizminde ise tesis, yatırım, arz ve talep kapasitelerinin niceliksel olarak büyüdüğü, fakat büyümeye dayalı bu politikaların sonucunda birçok sorunların da ortaya çıktığı iddiasıyla, uluslararası literatürde gittikçe artan turizmde büyüme tartışmalarını ulusal düzeye taşıyarak, ulusal düzeyde turizm çalışmalarına ve beşeri coğrafya literatürüne katkı sağlamak, bir yönüyle de kendi taşrasından çıkma çabasıdır. Ayrıca turizmde büyüme yaklaşımı sonucunda ortaya çıkan iyileşmelerin yanında kötüye giden ve geri dönüşü olmayan ciddi olumsuz sonuçların da olduğunu ve büyümeye dayalı her turizm modelinin veya her dönemin her zaman iyi ve doğru ol(a)mayacağını daha açık ve net bir şekilde dile getirmek ve yeni yaklaşımlara olan ihtiyacı ortaya koymaktır. Bu temel amaçtan hareketle Türkiye turizminde sonsuz/sınırsız büyüme mümkün mü? Turist sayılarının artması, ülkemiz turizminin geliştiği veya turizm yapısının iyileştiği anlamına mı geliyor? Turizmde büyümeden kaynaklanan sorunlar büyümeyle çözülebilir mi? Maddi büyüme aynı zamanda toplumsal, kültürel, kamusal, mekânsal bir gelişme mi? Sürekli büyüme odaklı turizm politikaları, uygulamaları ve yatırımlar sürdürülebilir mi? Niceliksel büyümenin sebep olduğu sorunlar yok mu? Sınırsız büyüme paradigmasından vazgeçmek insani refahtan vazgeçmek mi? Turizmde büyüme miti gerçekçi mi? Başka (daha iyi, kapsayıcı, çoğulcu, sosyal, kamusal, eşitlikçi, adaletli vs.) bir düşünme biçimi, paradigma veya yaklaşım ihtimali yok mu? gibi sorularla büyüme literatürü derinleştirilmiş ve sorgulanmıştır. Turizmin başlangıç, ilerleme ve gelişme sürecinde yüksek büyüme hedeflerine dayalı turizm politikalarının uygulanması anlaşılabilir, ancak burada önemli olan bu politikaların o ülkenin veya bölgenin kalkınma süreçlerine ve niteliğinin/kalitesinin artışına olan etkisi ve turizme yapılan yatırımların verimliliğidir. Özellikle 1980 sonrasında Türkiye turizminin gelişmesi ve dünya turizmi ile rekabet edebilmesi için devlet tarafından turizm yatırımcılarına krediler, arazi tahsisleri, vergi indirimleri gibi çok büyük imkanlar sağlandı. Türkiye turizminin nitelikli ve sürdürülebilir gelişimi açısından büyüme politikalarının temel motivasyonlarını, turizm yatırımlarının verimliliğini ve turizmde büyümeye dayalı dinamikleri sorgulamak ve bu dinamikleri belirleyen politika tercihlerini tartışmaya açmak önemlidir. Bu

[3] https://www.turizmguncel.com/haber/ilber-ortaylidan-kitle-turizmi-ve-otelcilere-tepki
https://www.evrensel.net/haber/563003/prof-dr-aslihan-aykac-anlatti-turizm-sektoru-buyuyor-somuru-katmerleniyor

çalışma, Türkiye turizminin sürekli büyüme sorunsalına odaklanarak, büyümeye dayalı turizm politikalarını, kararlarını ve stratejilerini sorgulayan ve Türkiye turizmindeki büyüme paradigmasını eleştirel sosyal bilim yaklaşımı ile tartışarak beşerî coğrafya ve turizm literatürüne farklı bir alan açan teorik bir çalışmadır. Tartışılan konuyu desteklemek ve zenginleştirmek için gazete, dergi gibi medya haberlerinden ve TÜİK, Kültür ve Turizm Bakanlığı, EUROSTAT, UNWTO gibi kurumların verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle ekonomik büyüme sorununa ve onunla ilişkili kavramlara değinilmiş, sonrasında Türkiye turizmindeki büyüme paradoksuna yer verilmiş, son olarak da Türkiye turizminde büyümenin neden sorun olduğu tartışılmıştır. Çalışma bu haliyle teorik tartışma boyutuyla sınırlandırılmış, gelecek çalışmalarda ise burada ele alınan konuya yönelik alternatif yaklaşımlar teorik olarak tartışılacak ve saha çalışmalarıyla turizm paydaşlarının konuya olan yaklaşımları değerlendirilecektir. Ayrıca burada tartışılan konunun gelecekte başka araştırmacılara gerek teorik gerekse ampirik olarak farklı araştırma ve tartışma ajandaları oluşturacağını düşünüyoruz.

2. TURİZMDE BÜYÜME MİTİ VE BAĞIMLILIK SANCISI

Mitler önemlidir. Anlatılar bizi ayakta tutar ve düşünce dünyalarımızı şekillendirir. Politik iktidarı meşrulaştırırlar ve toplumsal sözleşmenin altına imzalarını atarlar. Her kültür, her toplum yaşattığı bir mite tutunur. Günümüz insanının miti büyümedir. Ekonomi genişlemeye devam ettiği müddetçe hayatın daha iyiye gittiğinden emin oluruz, sadece birer birey olarak değil toplum olarak da ilerlediğimize inanırız (Jackson, 2023). Büyüme miti her bireyi, toplumu ve tüm insanlığı o kadar çok büyülemiş ki bunun dışında bir alternatifi düşünmek mümkün değil sanki. Böyle bir düşünüş biçimi; serveti, gücü, iktidarı elinde bulunduranlar için bulunmaz fırsatlar sunmakta, çünkü bu serveti ve gücü elde ederken verilen zararların görmezden gelinmesi ya da yok sayılması istenmektedir. Bilim insanları uzun zamandır; göç, tarımsal üretimin azalması, biyolojik çeşitlilik kaybı ve siyasi çalkantılar konusunda uyarıyor ve tek krizin iklim krizi olmadığını, canlı türlerinde yok oluşlar da dâhil olmak üzere gezegenin sınırlarının aşıldığını söylüyor. Bu durum bireylerin bilgisizliğinden veya bireysel davranışlarından değil kapitalist ekonominin yapısal özelliklerinden kaynaklanıyor. Kapitalizm yıllar öncesinde de vardı, onu günümüzdeki ekonomik sistemlerden ayıran şey onun sürekli artan endüstriyel üretim seviyeleri etrafında organize ve ona bağımlı olmasıdır. Kapitalizmde eğer büyüme olmazsa sistemin krize gireceği varsayılır (Hickel, 2021). Kapitalist şirketlerin üretimi artırmasının amacı öncelikle insanların yaşamlarını iyileştirmek ya da belirli sosyal hedeflere ulaştırmak değil, sürekli artan miktarda kâr biriktirmektir. Bir nevi toplu taşıma yerine özel araçlar sağlayarak ürün cirosunu artırmaya yönelik üretim biçimleri oluşturmak temel hedeftir. Sonuç, aşırı tüketim yapan bir ekonomiye sahip olmamızdır. Artık bilim insanları ekolojik krizlerden büyük oranda sorumlu olanın küresel kuzeyin zengin ekonomileri olduğunu açıkça belirtiyor (Hickel, 2021).

Wallerstein (2019), modern dünya sistemi bütün sistemler gibi sonlu olduğunu ve bu noktaya ulaşıldığında, bir geçiş dönemi yoluyla sistemin yerine bir ya da birkaç başka sistem geçeceğini ifade etmiş, Latouche (2009) ise, önemli bir benzetme yaparak "Bir çarpışmaya doğru gidiyoruz. Sürücüsü, geri vitesi ve freni olmayan bir performans otomobilindeyiz ve gezegenin sınırlarına çarpacağız. Tek amacı büyüme uğruna büyüme olan bir ekonomi tarafından yutulmuş bir toplum" olduğumuzu belirtmektedir. Büyümenin sonsuza dek sür(e)meyeceği ve sürmemesi gerektiği şeklinde sorgulanamayan bir dönem içindeyiz. Bir ülke ne kadar zengin olursa olsun GSYİH verilerinin her yıl artması gerektiği ve bunun tespit edilebilir bir sonu olmadığı yönündeki ön kabul ekonomideki hâkim inanç haline gelmiş durumdadır (Hickel, 2021). Ekonomistler büyümeyi her şeyden önemli gören bu ekonomik sistemi arz-yönlü ekonomi olarak adlandırmaktadır. Çünkü, büyüme ekonomisi daha yeni ve egzotik malların ya da hizmetlerin yoğun bir tüketici talebi oluşturmasını, kâr getirmesini ve böylece yeni işlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sistem dahilinde yaşayan ideal vatandaşlar, iyi bir tüketicinin niteliklerini taşır, malları üretmez onları satın alır. Sonucunda kişiliklerimizi daimî yaşam tarzı harcamalarıyla ifade etmemiz beklenir (Curran, 2024). Büyüme bazı sorunları çözebilir, ancak diğerlerini ortaya çıkarır. İnsan nüfusu, arabaları, evleri ve fabrikaları da dahil olmak üzere fiziksel herhangi bir şeyin büyümesi sonsuza kadar devam edemez. İnsanlığın, dünyanın üretkenlik veya hazmetme kapasitelerini aşmadan kaynakları çıkarabileceği ve atıkları yayabileceği oranların sınırları vardır (Andriotis, 2018). Fransız filozof Jean-Jacques

Rousseau'nun da bahsettiği gibi; *"Gerçek dünyaların sınırları vardır, hayali dünyalarsa sınırsızdır"*. Hep daha büyüğünü ve daha iyisini istediğimiz bir kültürde, ne kadar zengin olursak olalım, arzularımızın onları karşılamak için gereken bütçeyi aştığı bir noktaya eninde sonunda varırız. Aşırı ölçüde büyümeye bel bağlayan bir ekonomide yapılan iyi ya da kötü her şeyin bedelini ödememiz gerekir (Curran, 2024). Andriotis, (2018)'ten bir alıntıyla büyümenin bedeli şu paragrafla özetlenebilir:

"1978'den 1992'ye kadar Asya'da bir geliştirme uzmanı olarak yaşadığım ve çalıştığım 15 yıl boyunca, rahatsız edici bir paradoksa tanık oldum. GSYİH büyüyordu, gelirler artıyordu, genişleyen bir orta sınıf vardı ve birkaç kişi inanılmaz derecede zengin oluyordu. Geliştirme işe yarıyor gibiydi. Yine de çoğunluk için hayat daha az güvenli ve daha umutsuz hale geliyordu. Gecekondular yayılıyordu. Aileler ve topluluklar parçalanıyordu. Asya'nın bir zamanlar güzel kültürleri, çoğunlukla turistik cazibe merkezleri olarak varlığını sürdürdü. Nehirler ölüyordu ve bir zamanlar canlı kıyı mercanları ve yemyeşil yamaçlar çorak arazilere benziyordu. Bu bir büyüme olsa da, bir şeyler korkunç derecede yanlıştı."

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan küreselleşme ve zaman-mekân sıkışma süreçleri, son 75 yılda dünyayı önemli ölçüde yeniden şekillendirdi. Mekânlar arasındaki göreli mesafeler önemli ölçüde küçüldü, toplumlar mekâna ve zamana yayıldı, yaşamın hızı arttı ve ekonomik, sosyal, kültürel ve politik ilişkilere karşı mekânsal engellerin önemi büyük ölçüde azaldı (Harvey, 1989; Niewiadomski, 2020). Yaşanan bu hızlı değişim turizm hareketliliği bağlamında ele alındığında turizmin hem bir değişim ajanı hem de daha büyük değişim süreçlerinin kurbanı olduğu sonucunu ortaya koymakta ve giderek istikrarsız, belirsiz, savunmasız, kırılgan ve dirençsiz hale gelen ekonomik, sosyal ve çevresel sistemlerle nasıl başa çıkılacağı konusunda geliştirilecek fikirler önem kazanmaktadır.

Geleneksel turizm gelişimiyle ilgili sözü edilen çok sayıda sorun COVID-19 pandemisinin etkileriyle birlikte büyük ölçüde şiddetlendi. Sürdürülebilir turizm konusundaki çağrılar uzun süredir bu sorunları ele almaya ve turizmi daha iyi bir yola sokmaya çalışsa da turizm endüstrisinin vazgeçil(e)meyen hedefi olan *"büyüme"* bağımlılığının, sürdürülebilirlik tartışmalarında ele alınması gereken temel sorun olduğu ortaya çıkmıştır (Andriotis, 2018; Fletcher vd. 2021; Hall vd., 2018; Hall vd., 2021). Bu eleştiri, hâlâ ve büyük ölçüde toparlanmanın temeli olarak turizm büyümesini yeniden canlandırmanın ve büyümeye bağımlı olmanın sorunlu olduğuna yöneliktir. Başka deyişle büyümenin neden olduğu sorunları daha fazla büyümeyle çözmeye çalışmanın yanlış olduğudur (Fletcher vd., 2021). Bu noktada asıl mesele son birkaç yüzyıldır dünyanın tamamına hâkim olan ekonomik sistem, kapitalizmdir. Bu sistem sürekli yayılmayı, büyümeyi; kaynak çıkarımının, üretimin ve tüketimin, dolayısıyla GSYİH'nin sürekli artmasını talep eder. GSYİH büyüdükçe dünya ekonomisi daha fazla enerji, kaynak ve atık üretir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal hedeflere ulaşmak yerine sermaye birikimine yönelik büyümeye ve neoliberal politikaların dayatılması ile krizlerin yanı sıra yoksulluğun, eşitsizliğin ve işsizliğin artmasına neden olur. Bir yerlerde büyüme hızla devam ederken başka yerlerde eşitsizlik, çevresel tahribat ve kaynak yetersizliği gibi sancılar başlar. Kapitalizm büyümeye göbek bağıyla bağlı olduğu için ekonomi büyümezse resesyona gireceğini, borçların büyüyeceğini, insanların evinden ve işinden olacağını savunur. Ancak burada önemli olan nokta büyüme değildir; gelirin ve kaynakların nasıl dağıtıldığı, krizlerden kimlerin nasıl etkilendiği sorusudur (Hickel, 2021).

Turizm için giderek daha savunmasız hale gelen küresel bir ortamda, özellikle son 50 yılda turizm sektörü niceliksel olarak önemli artışlar kaydetmiştir. Dünya Turizm Örgütü sürdürülebilir turizm ilkesi gereği çeşitli hedefler belirlemesine rağmen her yıl sayıların büyüyeceği ile ilgili tahminler yapmaya devam etmekle birlikte, son yıllarda yoksulluk, açlık, sağlık ve refah, temiz su ve enerji, uygun alt yapı ve inovasyon, eğitim, cinsiyet eşitsizliği, azaltılmış eşitsizlik, sürdürülebilir toplum ve şehir, barış ve adalet gibi konuların turizm ile olan ilişkisini sorgulayan birtakım politikalar üzerinde çalışmaktadır (UNWTO, 2024). Ancak turizm mekanları; devam eden savaşlar, terör olayları, iklim değişikliği, artan sera gazı seviyeleri, küresel sıcaklık artışı, susuzluk, biyolojik çeşitlilik kayıpları, salgın hastalıklar, ekonomik istikrarsızlık, doğal ve kültürel değerlerin metalaşması, gelir adaletsizliği ve eşitsizliklerle karşı karşıya kalmayı da sürdürmektedir (Andriotis, 2018; Davidson, 2010).

1960'larda kitle turizminin başlamasından bu yana, dünyadaki çoğu turizm merkezi turist sayısını artırmaya çalışmıştır. Son yıllarda, popüler turizm mekânlarına gelen turist sayısında devam eden hızlı büyüme ve buna bağlı kalabalıklaşma, yerelleştirilmiş enflasyon ve konutlar üzerindeki baskı sorunları, büyüme

modeline dayalı bir turizm sisteminin arzu edilirliği konusunda tartışmalara neden olmuştur. Kalabalık veya aşırı turizmin neden olduğu büyük bir turist akışının sonucu olarak, New York, Amsterdam, Reykjavik, Skye Adası, Phi Phi Adaları, Tayland, Filipinler gibi çeşitli destinasyonlardaki turistlerin yanı sıra sakinler için bir sorun haline gelmiştir (Oklevik vd., 2019). Hatta turistleri ve turizmi "düşman" şeklinde olumsuz kavramlarla anlatan yazılar artmaya başlamıştır[4]. Son zamanlarda aşırı turizm sorunun üstesinden gelmek ve ev sahipliğinden kaynaklanan sorunlarla başa çıkmak için bazı şehirler (Barselona, Roma, Venedik, Dubrovnik, Amsterdam gibi) önlemler almaya çalışmaktadır[5]. Bu önlemler arasında önemli turizm mekanlarında yeni inşaatları yasaklamak, turist girişlerini sınırlandırmak, girişlerden belirli bir ücret almak, kural ihlali yapan turistlere caydırıcı cezalar vermek, ekolojik açıdan zengin bölgelerde şezlong kullanımını yasaklamak gibi tedbirler gelmektedir. Diğer yandan Barselona'da turizm karşıtı protestocular turistleri, yerlerin sosyal ve kültürel (yeniden) üretimini tehlikeye atan işgalciler olarak görmektedir. Bu durum seyahat ve turizm hakkının 20. yüzyılda gelişmiş ülkelerde işçi haklarından ve izin haklarını yasallaştırmaya yönelik baskılardan türediğini düşündüğümüzde ironik bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Aşırı turizm bir turizm mekanının fiziksel ve psikolojik olarak taşıma kapasitesini aştığı durum şeklinde tanımlanır (Butler, 2017). Kenti ziyaret eden yabancı ve yerli turist sayısının taşıma kapasitesinin üzerinde olmasının, turizm kentlerinde yaratacağı sosyal ve psikolojik etkileri yanında (Işık & Zoğal, 2017), bu aşırılık ziyaretçiler ve yerel halk için turizm deneyiminin bozulmasına da neden olmaktadır. Bu durum turizm mekanlarında hem fiziksel hem de psikolojik özellikler açısından büyümenin sınırı olduğu fikrini ortaya koyar. Aşırı turizm tartışmasının merkezinde "yeşil büyümeye[6]" geçiş iddiası turizm genişlemesinin sosyal sonuçlarını göz ardı etmektedir. Son yıllarda uluslararası turizmin oldukça hızlı büyümesi, sürdürülebilirlik için de önemli tehditler oluşturmaktadır. İklim değişikliği ve deniz seviyesindeki artışlar, turizme bağlı olarak kıyı bölgelerinde yoğunlaşan büyük nüfuslu yerleşmeler için olumsuz etkilere sahiptir. İklim değişikliği aynı zamanda yağışlardaki değişikliklerin yanı sıra su kıtlığına ve su kalitesinde hızlı bir bozulmaya neden olan fırtına ve kuraklık gibi aşırı iklim olaylarının ortaya çıkmasıyla da ilgilidir. Hızla genişleyen turizm endüstrisi hem su kıtlığından[7] hem de kalitesinden etkilenecek ve aynı zamanda bu sorunlara katkıda bulunarak sektörün dayanıklılığını azaltacaktır. Buna ek olarak, endüstrinin genişlemesi ve enerji yoğun ulaşım ve daha lüks konaklama imkanlarının sağlanmasıyla, sektörün enerji gereksinimlerini daha da arttırması beklenmektedir (Butler, 2017). Bu durum iklim değişikliğini hızlandıran bir faktör olduğu gibi sadece ekonomik eşitsizlikleri değil, toplumsal ve ekolojik eşitsizlikleri de artırmaktadır.

1980'lerden bu yana eşitsizlikler kelimenin tam anlamıyla patlamıştır. Sorun şu ki, artık her türlü eşitsizliğin toplumumuz için son derece zehirli olduğuna dair pek çok kanıt vardır (Servigne & Stevens, 2024). Neoliberal dönemde turizmin eşitsizlik, adaletsizlik, emek sömürüsü ve küresel iklim değişikliği de dâhil olmak üzere önemli sosyal ve mekânsal etkileri olmuş (Niewiadomski, 2020) ve turizm sektörü neoliberal politikaların etkisi ile sınırsız büyümenin büyüsüne kapılarak mekânsal olarak geniş alanlara yayılmıştır (Tırı & Kervankıran, 2024). Bu mekanların özellikle özel sektörün turizm yatırımlarıyla piyasa öncelikli ilişkilere açılması, ekonomik beklentilerden dolayı başlarda tepkilere neden olmamış, ancak çok geniş arazilerin oteller ve turizm tesisleriyle dolması ve bunun sonucu yerel insanların üzerinde artan baskılardan dolayı rahatsızlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kervankıran vd., 2022). Bölge insanının düzenli olarak kullandıkları gündelik mekânların neoliberal

[4] https://www.dunya.com/kose-yazisi/avrupalilarin-yeni-dusmani-turistler/791381

[5] Turizm merkezlerinde alınan bazı önlemler için: https://www.sozcu.com.tr/turistik-kentte-ziyaret-ucretine-yuzde-100-zam-geliyor-p98278
https://www.theguardian.com/world/2023/dec/31/venice-to-limit-tourist-group-size-to-25-to-protect-historic-city
https://gazeteoksijen.com/dunya/amsterdamda-otel-insaati-yasaklandi-208834
https://gazeteoksijen.com/new-york-times/nytden-15-haziran-uyarisi-avrupadaki-turizm-karsiti-gruplar-eyleme-hazirlaniyor-240793
https://gazeteoksijen.com/seyahat/italyan-tatil-cenneti-agrigentodan-turistlere-gelmeyin-suyumuz-yok-216226

[6]Yeşil büyüme teorisi, devam eden ekonomik genişlemenin gezegenin ekolojisiyle uyumlu olduğunu, çünkü teknolojik değişim ve ikamenin GSYİH büyümesini kaynak kullanımından ve karbon emisyonlarından ayırmaya izin vereceğini ileri sürer. Bu iddia artık Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri de dahil olmak üzere ulusal ve uluslararası politikada varsayılmaktadır. Ancak kaynak kullanımı ve karbon emisyonları hakkındaki ampirik kanıtlar yeşil büyüme teorisini desteklememektedir (Hickel & Kallis, 2020). Bu yönüyle Yeşil Büyüme, tıpkı sürdürülebilirlik gibi, kapitalizmin sıkıştığı yerde yeniden piyasaya hakim olmak için ortaya çıkardığı bir kavramdır.

[7] https://www.turizmajansi.com/haber/cesme-de-30-gunluk-su-kaldi-su-olmazsa-turist-de-olmaz-h69386

politikalarla özelleştirilmesine, metalaştırılmasına ve soylulaştırılmasına karşı gösterdikleri tepkiler mekânda adalet arayışının bir sonucudur (Kaçar & Kervankıran, 2024). Özellikle COVID-19 süreci ile turizm sektöründeki bu hızlı, kontrolsüz ve sürdürülemez büyüme hali turizm mekânlarında görünür hale gelmiştir. Türkiye'de 1980'lerden sonra turizm sektörünü yönlendiren neoliberal politikalarla Akdeniz ve Ege kıyıları özel sektör yatırımlarının merkezi haline gelmiş (Kervankıran & Sert Eteman, 2023), ulusal veya bölgesel turizm planlamalarını ve politikalarını turizm sermayesi belirlemeye başlamış ve hatta işçilerin, memurların ve orta gelir gruplarının tatil yapması için inşa edilmiş bazı devlet kurumlarının sosyal alanları özel sektöre devredilmiştir.

Turizmdeki kapitalist üretim sistemi, hiçbir zaman doymayan, daha yeni ve özgün turizm mekanları arayan tüketimci bir dinamik tarafından sağlanır. Gerçeklikten kaçmanın yeni yollarını arayan turistler sürekli olarak yeni deneyimler peşindedir. Seyahat yoluyla duyuları harekete geçirmenin yollarını arama arzusu, turizmde büyüme fetişinin devam etmesine ve turizm şirketlerinin kâr hedeflerin daha fazla artırmasına neden olur (Higgins-Debbiolles vd., 2019). Sürdürülebilirlik, yeşil büyüme gibi makyaj kavramlarla ve çevreci olduğu savunulan yaklaşımlarla ekonomik büyümenin devamlılığını sağlama adına onlarca yıldır süren çabalara rağmen eşitsizlik, gelir adaletsizliği, çevresel ve mekânsal sorunlar da büyümeye devam etmektedir. Dolayısı ile turizm gelişimi sürekli büyümeye odaklandığı için, "büyüme" yaklaşımından kaynaklı sorunlar ve büyümenin kime faydası olduğu/kimin büyüdüğü konusu çok fazla gündeme gelmemektedir. Küresel ve bölgesel krizleri aşmaya çalışan sermayenin ülkenin en değerli doğal ve kültürel kaynaklarına yeni yatırım fırsatları sunan bir alan olarak yaklaşması ve bunu çevreci görünen söylemlerle meşrulaştırması, ortaya çıkan bu krizleri aşmak yerine daha da derinleştirmektedir. Kaynaklara erişimin eşitsizliği, maliyet ve faydaların eşitsiz dağılımı, metalaşmanın toplumsal yapıyı bozması ile refahın ve gelişmişliğin gelir seviyesiyle doğru orantılı olmaması büyümenin toplumsal olarak da sürdürülemez olduğuna işaret etmektedir.

3. TURİZMDE BÜYÜME SORUNUNA ERKEN YAKLAŞIMLAR

Turizmin sosyo-ekonomik etkileri yanında çevresel etkileri de son yıllarda sosyal bilimler alanında daha fazla araştırmacının dikkatini çekmektedir. Özellikle kapitalist birikim ve neoliberal politikalara bağlı olarak birçok mekân turizm alanına dönüştürülmeye devam etmekte, artan kitlesel ve bireysel turizm talebi ile turizm alanları genişlemekte, kıyılar ve ormanlık sahalar hızla betonlaşmaktadır. Lew (2014)'e göre diğer tüm ekonomik sektörlerde olduğu gibi turizm alanı da artan büyüme baskısı ve beraberinde getirdiği sorunlarla yüzleşmek zorundadır. Günümüzde özellikle uluslararası seyahatlerin merkezi olan Avrupa kıtasında yerel halk aşırı turizmden ve turizm büyümesinden kaynaklanan endişe ve şikayetlerini eyleme dökmeye başlamıştır[8]. Murray vd. (2023)'e göre son yarım yüzyılda dünya çapında yaşanan turizm faaliyetlerindeki hızlı büyümenin gerekliliği ve sonuçları, genişleyen aktivist ve eleştirel araştırmacılar topluluğu tarafından giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Pechlaner vd. (2020) ise Avrupa kıtasında aşırı turizmden kaynaklanan yansımaları, yerel halkın aşırı turizme karşı eylemleri, aşırı kalabalıklaşma sorunlarını en aza indirmek ve mekânsal, ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerinin giderek dönüştürücü gücünü en üst düzeye çıkarmak için çok boyutlu, kapsayıcı, disiplinler arası çözümler bulma konusunu ele almıştır. Buitrago Esquinas vd. (2023) ise aşırı turizme ilişkin yaptığı literatür taramasında literatürün son yıllarda katlanarak artmasına rağmen, çoğu araştırma konuyu çok dolaylı ve kısmi bir şekilde ele aldığını ifade etmektedir. Aşırı turizmi ana konusu olarak ele alan araştırma çalışmaları çoğunlukla, olgunun yalnızca belirli bir boyutunun analizlerini gerçekleştiren belirli şehirlere (özellikle Avrupa'ya) odaklanan keşfedici vaka çalışmalarıdır. Higgins-Desbiolles (2023), büyüme ideolojisinin turizmdeki sürdürülemezlik sorunları ve adaletsizlikler için önemli bir alan oluşturduğunu belirtmiş, Andriotis

[8] Avrupa'da turizm büyümesine karşı protestolar için:
https://www.diken.com.tr/barcelonalilar-turist-kovaliyor-peki-ama-niye/
https://www.sozcu.com.tr/turizm-karsiti-isyan-buyuyor-binlerce-kisi-sokaga-dokuldu-p50317
https://www.turizmaktuel.com/haber/dunyada-turizm-karsitligi-yayiliyor-evine-don-turizm-modern-somuru-mu
https://www.odatv.com/analiz/yeni-nesil-persona-non-grata-evine-don-turist-adam-ickilerinize-tukuruyoruz-120040976
https://www.bbc.com/news/world-europe-66634889

(2018), Hall vd. (2018), Hall vd. (2021) ve Fletcher vd. (2021)'ne göre ise sürdürülebilir turizm tartışmalarında turizmde yaşanan sorunların çoğunu büyümeye bağımlı, daha fazla kâr peşinde koşan, sosyal ve çevresel sorunların kaynağı olarak görülen küresel kapitalist ekonominin bir sonucu olarak düşünülmesi, büyüme taleplerine karşı yeni anlayışların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır.

Higgins-Desbiolles (2017), turizmin sürdürülebilirlik hedefleriyle bağdaşmayan büyümeye bağımlı olduğunu, büyüme fetişinin, turizmi öldürmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Aynı yazar daha sonra ekonomistler çoğu kişinin "GSYİH'nin ekonomiyi, refahı ve gezegenin sürdürülebilirliğini belirleyen sosyal ve çevresel sonuçlarla ilişkilendirmekten aciz olduğunu" öne sürerek, ilerlemenin baskın ölçüsü olarak ekonomik büyümeyi terk ettiğini açıklamıştır (Higgins-Desbiolles & Everingham, 2022). Ulusal literatürde ise Doğmuş (2010) ve Tuncel (2019)'e göre turizmin genel olarak bölgelerarası dengesizlikleri gidermesi beklenirken turizm yatırımları sonucu bölgesel gelişmişlik kıyılar lehine artış göstermiş, bununla birlikte turizm politikalarının uluslararası alanda yakaladığı ekonomik başarılara karşın ekonomik olarak ölçülmesi mümkün olmayan mekânsal sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Bu durumun yaşanmasında kitle turizminin etkisi büyüktür. Bahçeci (2014)'ye göre ise devletler, son yirmi yılda uygulanan sürdürülebilir kalkınma politikalarının başarısız olduğunu kabul etmişlerdir. Bu yüzden yeni bir soluğa ihtiyaç duyulmakta, sürdürülebilir kalkınmadan yeşil ekonomiye hatta yeşil büyümeye geçiş gibi söylemlerle de büyüme politikaları normalleştirmeye çalışılmaktadır.

Ulusal literatürde turizm alanında büyüme konusu sektör temsilcileri, turizm plancıları, yöneticiler, idareciler, turizm işletmecileri, sivil toplum örgütleri, turizm akademisyenleri gibi geniş bir kitle tarafından mutlak gereklilik, alternatifi olmayan bir seçenek, zorunluluk ve başarı olarak görülürken, maalesef turizmin agresif büyümesini ve büyüme kaynaklı sorunlarını konuşan, tartışan ve araştıran çalışmaların sayısı oldukça azdır. Turizmde yaşanan bu olumsuzluklar çok az araştırmacı tarafından çalışılmaktadır (Aslan & Aslan, 2021; Aykaç, 2009; Çuhadar & Isayeva Aksoy, 2022; Doğmuş, 2010; Kervankıran vd. 2022; Şardağ & Kervankıran, 2022; Yener Erköse, 2019; Yüksel, 2024), dolayısı ile bu konunun coğrafya ve turizm literatüründe tartışılmaya başlanması yenidir. Turizmin hem küresel hem ulusal hem de bölgesel büyümesi turizmi açıkça önemli bir ekonomik sektör haline getirdi. Bu durum turizmi, küresel-ulusal-bölgesel-yerel politik ve güç ilişkisini şekillendiren ve bunlara yön veren önemli ve etkili bir faaliyete dönüştürdü. Turizm endüstrisinin büyümesi sadece ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda politik, iktidar, adalet, insan hakları, demokrasi, çevre hukuku, doğal yaşam gibi alanlara da yansıyan sosyal, mekânsal ve politik bir değişim sürecidir. Özgür ve Yavan'ın (2013) da belirttiği gibi, Coğrafya disiplini de, toplum için anlamlı bir bilimsel faaliyet gerçekleştirmek, farklı toplumsal gruplar için yoksullukla, eşitsizlikle, dışlanmayla, çevresel bozulma sorunlarıyla uğraşmak suretiyle bu sorunlara çözüm üretmek ve çözümlerini toplumla paylaşmak durumundadır. Dolayısı ile turizmin büyümesi sorunu sadece ekonomik kaygılarla değil, toplumsal, hukuki, politik, mekânsal ve çevresel etkiler de dikkate alınarak düşünülmelidir. Bunun için turizmin gelişim ve değişim sürecini farklı boyutlarıyla anlamaya çalışan eleştirel beşerî çalışmalara ihtiyaç vardır. Böyle bir durum ise ana akım ve herkesin baktığı yerden değil de karşı taraftan bakmayı gerektirir.

4. TÜRKİYE TURİZMİNİN BÜYÜME PARADOKSU

Türkiye'nin turizm gelişimini dönemsel olarak ele alan çalışmalar incelendiğinde turizm politikaları ve ekonomide yaşanan dönüşümlerle birlikte ele alınan çalışmalar turizm gelişim sürecini anlamada bize yardımcı olmaktadır. Aykaç (2009), Türkiye'de turizmin gelişimini açıkladığı çalışmasında Meral Korzay'ın, Türkiye'deki turizm gelişimini anlatırken üç döneme ayırmıştır (Aykaç, 2009). 1955 ile 1970 arasındaki *bilinçlenme* döneminde hükümetten, akademiden ve diğer kamu alanlarından çeşitli aktörler, turizmin kalkınma ve ekonomik büyümedeki rolü ve genel olarak sisteme katkısı ile ilgili toplumsal bir bilinç yaratmaya çalışmıştır. İkinci olarak 1970 ve 1982 arasındaki *tanıtım* döneminde, bölgesel kalkınma planları, turizmde mesleki eğitimin yaygınlaşması ve fiyatlandırma politikaları gibi Türkiye'de turizmin tanıtımına yönelik farklı pazarlama stratejileri kullanılmıştır. 1982'den sonraki *eylem* döneminde ise turizm kalkınmasına yönelik en kapsamlı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri yatırım teşvikleri, arazi tahsisleri, düşük faizli krediler ve yatırım maliyetlerinin %40 kadarını kapsayan destekler yer almıştır. 1990'dan sonra turizm

yatırımcılarının örgütlü hareketi, hava yollarının liberalleşmesi ve planlamanın belli ölçüde merkezden yerele doğru yayılması ile turizm sektöründe hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Turizm gelişmesinin bu tarihsel süreci, ülkedeki genel ekonomi politikalarının tarihsel gelişimiyle paraleldir. Türkiye'de turizmin gelişmesi, dünyadaki diğer kalkınma süreçleri ve turizm gelişimi süreçleriyle benzerlik göstermektedir. İtalya ve İspanya gibi bazı ülkeler turizm potansiyellerini daha erken fark edip değerlendirmiş olsa da turizmin gerçek anlamda büyümesi, küresel bütünleşmeyle artan hareketlilik sonucunda olmuştur (Aykaç, 2009).

1980'li yıllardan sonra küreselleşme olgusunun öne çıkması, teknolojik gelişmeler, yerelleşme ve bireyselleşme hareketleri, alternatif ve sürdürülebilir yaklaşımları turizmin gelişmesini sağlamıştır (Emekli, 2024). Türkiye ise turizm konusunda rakip olduğu ülkelerle karşılaştırıldığında turizmin gelişimine geç başlamasına rağmen özellikle 1980'li yıllardaki turizm teşviklerinin etkisiyle niceliksel anlamda çok hızlı büyümüştür (Baykal vd. 2023). Bu çalışma kapsamında Türkiye turizminin niceliksel olarak büyümesinin daha iyi anlaşılması için Akdeniz çanağındaki önemli turizm ülkeleri olan Fransa, İspanya, İtalya ve Yunanistan ile Türkiye'nin 1980 ile 2023 yılları arası[9] ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri ve yatak kapasiteleri verilerine ulaşılmış ve bu üç önemli veri setine göre artış oranları hesaplanmıştır. Söz konusu ülkeler ile bu veriler karşılaştırıldığında, Türkiye turizminin niceliksel büyümesinin hem daha geç hem de daha hızlı olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye turizminin son yıllarda gelmiş olduğu bu durum, Türkiye'nin modernleşme, sanayileşme, kentleşme, eğitim, teknoloji gibi daha birçok alanda yaşadığı gelişmeyi geç yakalamasının bir sonucudur. Karşılaştırılan diğer ülkeler turizmde oldukça fazla yol almışken, Türkiye turizmi daha emekleme dönemlerini yaşamaktadır. Bununla birlikte Türkiye, turizm trenine geç binen ülkelerden birisi olmasına karşın, sonraki yıllarda yapmış olduğu hamlelerle turizm göstergelerinde ön sıralara çıkmış ve turizm alanında büyümüştür. Türkiye'nin şartları, imkanları, yapısı diğer ülkelerden farklı olabilir, fakat gerek turizm yatırımlarının gerekse turist hareketliliğinin diğer ülkelere göre kısa sürede çok hızlı büyüdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye turizminin bu büyüme hikayesi şüphesiz önemlidir ve önemli olduğu için de bu konuda oldukça fazla araştırma, rapor, yazı, makale yazıldı. Bununla birlikte bu gelişim ve büyüme hikayesini daha iyi anlamak ve turizmin niteliğini artırmak için eleştirel araştırmalara da ihtiyaç vardır.

Akdeniz çanağındaki bu ülkelerin 1980 ile 2023 yılları arası ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri ve yatak kapasitelerinin artış oranları karşılaştırıldığında tüm alanlarda açık ara artış oranı en fazla olan ülke Türkiye'dir. Örneğin 43 yıllık süreçte ziyaretçi sayısı artış oranı Yunanistan'da %520, İspanya'da %263, Fransa'da %232, İtalya'da ise %159 artarken Türkiye'deki artış oranı %4.301'dir. Turizm gelirleri artış oranı Yunanistan'da %1.186, İspanya'da %1.218, Fransa'da %764, İtalya'da %580 iken Türkiye'de ise diğer ülkelerin oranından oldukça fazla olup %17.039'dur. Yatak kapasiteleri verilerine bakıldığında ise Türkiye turizmindeki kontrolsüz ve hızlı büyüme daha iyi anlaşılmaktadır. Son 43 yılda yatak kapasitesi artış oranı bakımından Türkiye'ye en yakın ülke olan Yunanistan'ın artış oranı %216 iken Türkiye'nin artış oranı %3.071'dir (Tablo 1). Yatak kapasitesindeki bu artış normal mi? Yatak kapasitesi ile daha fazla yatırım ve daha fazla tesis/otel/tatil köyü anlaşılmaktadır. Mevcut olan turizm tesislerinin verimliliğinin ve niteliğinin artırılması yerine hala yatak kapasitesini artırmaya yönelik politikaların sürdürülmesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konudur.

Tablo 1 verilerine göre, diğer Akdeniz ülkeleri ile Türkiye karşılaştırıldığında, turizminin büyüme göstergelerinin normal olduğunu, bu şekildeki büyüme hızının devam etmesi gerektiğini söylemek veya bu şekildeki sınırsız büyümeyi kabul etmek ne kadar doğrudur? Dolayısı ile Türkiye turizminin bu hızlı, kontrolsüz ve kuralsız büyüme politikalarının tartışılmasının vakti gelmedi mi? Sürekli büyüme paradoksuna mahkûm kalmış bir anlayışın yeni ve alternatif kanallar geliştirmesi ve dünya ile rekabet edebilecek politikalar üretebilmesi mümkün mü? Tablo 1'deki verilere bakıldığında anlaşılıyor ki, turizm göstergelerine göre Türkiye diğer ülkelere göre niceliksel olarak çok büyümüş, ziyaretçi sayısı olarak ciddi bir rakip olmuş, turizm gelirleri bakımından iyi performans göstermiş ve yatak kapasitesi bakımından ise rakiplerine çok fazla fark atmış. Bundan sonraki süreçlerde bu başarıların devam etmesi için turizmin niceliksel değil niteliksel iyileştirilmesi

[9] Çalışmada sadece Fransa ve İtalya'nın 1980 yılına ait yatak kapasitesi verilerine ulaşılamamıştır. Bundan dolayı bu iki ülkenin yatak kapasitesi artış oranı belirlenirken 1990 ile 2023 yılları arası hesaplanmıştır.

gerektiği konusunu tartışmak, Türkiye turizminin geleceği açısından önemlidir. Gelen turist sayısı ile yatak kapasitesi karşılaştırıldığında Türkiye'nin tesis ve yatak kapasitesini artırmak yerine artık niteliksel gelişmeye yönelik politikaların konuşulması gerekmektedir. Ayrıca kişi başı harcama ve doluluk oranları da göz önüne alındığında, daha fazla tesis yapmak yerine daha nitelikli, huzurlu, güvenli bir turizm ortamının oluşturulmasına yönelik çalışmaların ve düzenlemelerin yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1- Türkiye ile Akdeniz Havzasındaki Bazı Ülkelerin Ziyaretçi Sayıları, Turizm Gelirleri, Yatak Kapasiteleri ve Artış Oranları

Table 1- Number of Visitors, Tourism Revenues, Bed Capacity and Increase Rates of Türkiye and Some Countries in the Mediterranean Basin

Ülkeler	Ziyaretçi Sayısı (1.000)	Artış (%)	Turizm Geliri (milyon$)	Artış (%)	Yatak Kapasitesi	Artış (%)
Yunanistan						
1980	5.270		1.733		278.000	
1990	9.300		2.575		438.000	
2000	13.095		9.264		593.000	
2010	15.007		13.857		763.407	
2023	32.700	520	22.300	1.186	880.624	216
İspanya						
1980	23.400		6.980		814.000	
1990	34.300		18.500		929.000	
2000	48.200		30.900		1.315.290	
2010	57.000		52.000		1.781.000	
2023	85.100	263	92.000	1.218	1.992.000	144
Fransa						
1980	30.100		8.235			
1990	52.500		20.185		1.088.000	
2000	77.190		30.750		1.178.000	
2010	77.650		51.700		1.223.000	
2023	100.000	232	71.2000	764	1.354.000	24
İtalya						
1980	22.100		8.213			
1990	26.700		20.016		1.679.000	
2000	41.200		27.500		1.854.000	
2010	43.630		40.500		2.253.000	
2023	57.250	159	55.900	580	2.242.000	33
Türkiye						
1980	1.288		326		56.044	
1990	4.799		2.355		173.200	
2000	10.400		10.100		325.000	
2010	32.990		24.930		619.000	
2023	56.693	4.301	55.874	17.039	1.777.339	3.071

Kaynak: Barke ve France (1986); EUROSTAT, (2001); Garcia (2014); INSEE, (2024); Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024); Sigala, (2020); UNWTO, (2023; 2024)

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, dış ticaret açığını kapatma, gelirleri artırma, istihdam yaratma, yabancı sermaye ve organizasyon bilgisini ülkeye çekme, vergi gelirlerini artırma gibi iktisadi faydalar yaratacağı beklentisiyle kitle turizmini teşvik etmeye yönelik kamu politikaları 1960'ların başından itibaren uygulamaya başlanmış ve bu durum günümüze kadar sürmüştür. 1980 sonrası süreçte liberal ekonomi politikalarını uygulamaya başlayan siyasi iktidarlarla birlikte, ekonomi yönetiminde temel felsefe ne pahasına olursa olsun sanayileşme yerine, ne pahasına olursa olsun döviz kazanma biçiminde şekillenince, turizm sektörü de devletin verdiği teşvikler açısından en önde yer alan sektörlerden birisi haline gelmiştir. Devlet bu dönemde kitle turizmine öncelik vermeye devam etmiş bir yandan özel sektöre teşvik verirken diğer yandan elindeki üstyapı tesislerini özelleştirme yoluyla özel sektöre açmıştır. Bununla birlikte, kitle turizminin doğasından kaynaklanan ve özellikle turizm mekanlarındaki yerel ve ulusal ekonomileri olumsuz etkileyebilecek ekonomik,

sosyal ve çevresel sorunlar incelendiğinde, 21. yüzyılın başında artık bu turizm tarzının sınırlarına ulaşıldığı daha iyi anlaşılmaktadır (Soyak, 2013). Havayolu öncelikli ulaştırmaya, grup halinde ve organize edilmiş kitleler şeklinde tatil yapılması mantığına dayanan kitle turizmi, turizm mekanlarında büyük alt ve üst yapıya ihtiyaç duymaktadır. Kitle turizmi büyük ölçekli ve başlangıçta sermaye-yoğun yatırım tesisi gerektirdiğinden zaman içinde uluslararası oligopolcü tur operatörleri ve zincir otel-konaklama tesislerinin bütünleştiği bir turizm pazarına yol açmıştır. Bu durum turizm mekanları için yabancı talebe, sermayeye ve ortaklığa bağımlı, büyük ölçüde yabancıların denetiminde bir turizm endüstrisinin gelişimine neden olmuştur. Böylelikle turizm bölgelerinde ulusal ve bölgesel denetimin zorluğu ortaya çıkmış, bölgelerdeki yerel değerler, kültürler ve motiflerle çatışmalar öne çıkmaya başlamıştır. Aşırı turizmin etkisiyle kıyı alanları, tarım toprakları, orman arazileri ve diğer doğal kaynaklar baskı altına alınmıştır (Doğmuş, 2010). Genellikle güneş-kum-deniz turizmine yönelen bu turizm tarzı organize tur ağırlıklı, paket tur pazarlamayı kullanmaktadır. Bu durum zengin Batı ülkelerinin belirlediği uluslararası standartlara uygun ürün sunma ve yatırım yapma zorunluluğu içermekle birlikte âtıl kapasite ve düşük doluluk oranı gibi risklere oldukça duyarlı bir yapı arz etmektedir (Soyak, 2013; Tuncel 2019). Küresel turizm piyasasının şekillendirdiği bu turizm yapısı, turizm mekanlarını tek tipleştirmekte, yerelin mimarisini, ekolojisini, kültürünü ve hafızasını yok etmekte ve turist bakışını ise toptan değiştirmektedir. Sosyal alanda gerçekleşen turizmin etkisi çevresel alanda ise daha derin ve belirgin bir şekilde açığa çıkmaktadır.

Son yıllarda turizm siyasi anlaşmazlıklar, ekonomik krizler, doğal afetler ve iklim değişikliğinin sonuçları gibi büyük küresel ve yerel tetikleyici olaylardan hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilenmiş (Bağmancı & Kervankıran, 2024) ve uluslararası alanda niceliksel olarak yakaladığı ekonomik başarılara karşın ekonomik olarak ölçülmesi mümkün olmayan doğal tahribatlara da yol açmıştır. Bu durumun oluşmasında kitle turizminin yapısal özellikleri kadar turizmi teşvik uygulamalarının ve arazi tahsislerinin de belirleyici rol oynadığı bilinmektedir (Doğmuş, 2010; Tuncel, 2019). Fordist üretim paradigmasının yansıması olan ve kitlesel tüketimi öngören kitle turizmi bu paradigma çerçevesinde etkinliğini sürdürmüştür. Turizmin kalkınma aracı olarak talep görmesi ve devletlerin turizm alanında kaydettiği ekonomik başarılar kitle turizmi sayesinde mümkün olabilmiştir. Ancak son zamanlarda yaşanan önemli krizler ve çevresel hassasiyetler kitle turizminin sürdürülebilirliğine ilişkin tartışmaları ön plana çıkarmış, çevre koşullarını yeterince dikkate almayan ekonomik büyüme anlayışının sürdürülebilirliğine ilişkin kuşkular da giderek artmıştır (Doğmuş, 2010). Turizmde agresif büyümenin olumsuz etkileri o kadar görünür hale gelmiştir ki, yüzbinlerce yılın mirası olan koruma alanları bile turizm büyümesi için feda edil(ebil)mektedir. Korunan alanlarda turizm tesislerine izin verildiği, millî park alanlarının turizm ve tesisleşme gibi faaliyetlere açıldığı, bu alanlarda farklı gerekçelerle statü değişikliklerinin veya iptallerinin olduğu ve ekonomik açıdan farklı faaliyetlere, projelere izin verilerek ekolojik boyutun çoğunlukla ihmal edildiği görülmektedir (Kılıç vd., 2025). Dolayısı ile plansız, sürdürülemez ve kontrolsüz yapılaşma sadece kıyılar ile kalmamış ve korunması gereken hassas doğa alanları olan millî parklar ve tabiat park alanlarında bile güya "kamu yararı" diye bir kılıf kullanarak, tesisleşmeye ve özelleştirmeye izin verilmektedir.

Türkiye, dünyada turizm piyasasının önemli aktörlerinden biridir. 2023 yılı verilerine göre Türkiye, dünyanın en çok ziyaret edilen 5. ve turizm gelirleri bakımından ise 6. ülkesidir. 2015 yılında Rus uçağının düşürülmesi, 2016 yılında darbe girişimi nedeniyle gelen turist sayısında düşüşler olmuş, ardından toparlanma dönemine girilmiştir. 2019 yılının sonunda başlayan COVID-19 salgının etkisini göstermeye başladığı 2020 Mart ayı ile salgının yarattığı tedirginlik, sınır kapatmaları ve kısıtlamalarla birlikte Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. 2021 yılında ise normalleşme süreci ile gelen turist sayısı hızlı bir şekilde artmıştır (Kervankıran & Bağmancı, 2020). Ancak Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin bu seviyesine rağmen elde edilen gelir ve ortalama kişi başı harcama değeri 2000'li yılların başındaki seviyeyi geçememiştir. Türkiye'nin geçen 20 yılı aşkın sürede turist sayısında 17. sıradan 5. sıraya yükselmede gösterdiği başarıyı, neden turizm gelirlerinde, ortalama harcamada ve GSYİH içindeki payda gösteremediği, üzerinde tartışılması gereken bir konudur. 2000'li yılların başında turist başı ortalama harcama 944 dolar iken, turist sayısında hızlı yükselişe rağmen 2024 yılında 952 dolarda kalmıştır (Tablo 2). Dünyadaki turist başı harcamanın 1.100 doların üzerinde olduğu düşünülürse turizme yönelik niteliksel politikalarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo 2- Türkiye'de Turizm Tesis (Bakanlık belgeli) ve Gelen Turist İstatistikleri
Table 2- Tourism Facility (Ministry-certified) and Incoming Tourist Statistics in Türkiye

Yıllar	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Gelen Turist Sayısı (Bin)	Gelir (Milyon $)	Ortalama Harcama ($)	Turizm Gelirinin GSYİH içindeki payı (%)
1980	511	56.044	1.288	326.7	253	0,6
1990	1.260	173.200	5.397	3.225	621	2,1
2000	1.824	325.168	13.450	10.067	944	5,3
2010	2.647	629.465	32.997	24.931	755	3,2
2020	4.801	1.065.537	15.826	12.059	936	1,6
2024	7.281	1.193.999	62.232	61.103	952	5,1
Artış Oranı (%)	1.324	2.030	4.731	18.643	276	750

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025

Son 45 yılın turizm geliri, turizm gelirinin GSYİH içindeki payı, turist başına düşen harcama değerleri, gelen turist sayısı ve turizm belgeli tesis sayısı dikkate alındığında, geçen 45 yılda Türkiye turizminin hızlı büyüdüğü fakat bu büyümenin belli göstergelerde gerçekleştiği ve niteliksel büyüme ve iyileştirme konusunda ise eksik kaldığı görülmektedir. Özellikle yaz ayları geldiğinde ülkenin neredeyse tüm Akdeniz ve Ege kıyıları, İstanbul, Kapadokya, Pamukkale, Karadeniz yaylaları gibi önemli turizm bölgelerinde yoğun bir turist hareketliliği yaşanmakta olup Bodrum, Marmaris, Alanya, Çeşme gibi bazı popüler turizm merkezleri aşırı turist akışına maruz kalmaktadır. Bu durum turizm mekanlarında güven kaybına, memnuniyetsizliğe, güvenlikle ilgili sorunlara, çelişkilere neden olmaktadır. Örneğin su stresi endeksi bakımından Türkiye gelecekte "oldukça yüksek risk" seviyesine ulaşacağı ve su kaynaklarının iklimsel değişim, nüfus artışı ve tüketim pratikleri karşısında sürdürülemez bir baskı altında kalacağına dair raporlar varken (Sevgili, 2025), aşırı su tüketimi gerektiren golf sahalarının sayısının artması ya da turizm konusundaki karar vericiler sürekli çevresel sürdürülebilirlik, koruma, doğa/yeşil dostu gibi kavramlardan bahsederken milli park alanlarına otel ve konaklama tesisleri yapabileceğine dair kanun teklifinin verilmesi[10] ciddi bir çelişkidir. Tüm bu yaşananlara rağmen sorunlar ve olumsuzluklar görmezden gelinmekte, gidilen yolun doğru olduğuna ve değişmemesi gerektiğine inanılmaktadır. Gelecekte telafisi mümkün olmayacak tahribatlara neden olan bu gelişmelerin temel motivasyonu ise büyüme patikasına olan bağımlılıktır[11]. Büyümenin niteliksel olarak iyileştirilmesine yönelik gerekli adımların atılması için öncelikle büyüme odaklı kökleşmiş bakış açısının tartışılması gerekmektedir. Kökleşmiş ve kapalı düşünce yapıları değişime dirençlidir. Turizm sisteminin bu durumdan kurtulması için öncelikle neden belirli bir patikaya bağımlı hale geldiğini anlamak gerekir sonrasında ise ortodoks alışkanlıkları devam ettirmek yerine eleştirel yaklaşımlara önem vermek ve alternatif yolları düşünmek gerekir.

Turizmde büyüme fetişleştirildiğinde ve büyüme dışında bir alternatif düşünülmediğinde ülkenin en güzel kıyıları upuzun bir şantiye alanına dönüşmekte, koruma alanı ilan edilmiş ormanlar, kıyılar, millî parklar kanunsuz olarak veya bir şekilde kanuna uydurularak otel, tatil köyü gibi tesislerle dolmakta ve bu durum turizmin tüm paydaşları tarafından normal hatta meşru görülmektedir. Bunun sonucunda ise bu alanlarda aşırı ve dengesiz fiyat artışları, çeteleşme, mafyalaşma, kartelleşme, çatışma, turistleri huzursuz etmeye ve kandırmaya yönelik davranışlar, yerel halka verilen rahatsızlıklar, kamusal alanların işgal edilerek rant alanlarına dönüştürmeler, çalışanların haklarını gasp etmeler gibi ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yaşanan tüm bu olumsuzluklarla birlikte turizmin büyüdüğünü zannettiğimiz bölgelerinde devletin yönetim yapısı zayıflamakta

[10] https://www.turizmekonomi.com/milli-parklar-da-turizm-yatirimlarina-aciliyor

[11] Patika bağımlılığı (Path Dependence) kavramı, bir sistemin, bir yapının veya bölgenin gelişim sürecinde geçmişte alınan kararların gelecekteki olasılıkları sınırlaması anlamına gelir. Coğrafi bağlamda ise patika bağımlılığı, bir bölgenin tarihsel gelişim yönünün —örneğin turizm veya yerleşme yapısının— sonraki dönemlerdeki gelişme eğilimlerini belirleyici hale gelmesini açıklar (Martin & Sunley, 2006). Bir yola girildi ise ve artık o yolun devamından gidilir, alternatif düşünceler ve yollar tercih edilmez, çünkü insanlar, sistem ve kurumlar o yola alışmıştır.

ve kendini devlet gibi gören yapılar buraların çevresel, fiziksel, ekonomik ve sosyo-mekansal örüntüsünü bozmaktadır. Tüm bu gelişmeler kimlerin büyüdüğü ve büyümenin nasıl olduğu sorusunu tartışmanın ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ YERİNE

Bildiğimiz turizmin ve turist hareketliliğinin formu, yapısı ve davranışı sürekli değişmektedir ve artık sayının/niceliğin yerini nitelik almaktadır. Türkiye turizmindeki sorunlara doğru çözümlerin bulunması öncelikle turizmin tüm paydaşlarının gerçeklerle yüzleşmesine ve sonrasında ise doğru teşhislerin konulmasına bağlıdır. Bu çalışma büyümeye dayalı turizm anlayışını sorgulamaya yönelik bir girişim çabasıdır ve çalışmada Türkiye turizminin kökleşmiş ve değiş(tiril)mesi oldukça zor olan büyüme yaklaşımı ile yüzleşmesi gerektiği savunulmaktadır.

Türkiye'de turizm sektörü, sürekli yabancı turist odaklı olarak değerlendirildiğinden, turizm planlamalarında ve politikalarında küresel sermayenin ve özel sektörün çıkarları her zaman öncelikli olmuştur. Bu durum bazı illerde turizmin hızlı büyümesine ve bu illerde geniş mekânları işgal etmesine neden olmuştur. Türkiye'de 1980'lerden sonra turizm sektörünü neoliberal politikalar yönlendirmiştir. Akdeniz ve Ege kıyıları özel sektör yatırımlarının merkezi haline gelmiş, ulusal veya bölgesel turizm planlamalarını ve politikalarını turizm sermayesi belirlemeye başlamış ve hatta işçilerin, memurların ve orta gelir gruplarının tatil yapması için inşa edilmiş bazı devlet kurumlarının sosyal alanları özel sektöre devredilmiştir. Bundan dolayı Türkiye'de turizm, neoliberal ekonomi politikalarının ve geç kapitalizmin etkisi ile mekânları önemli derecede etkilemiş ve değiştirmiştir. Turizm sektöründe yatırımların ve teşviklerin Türkiye'nin güney ve batı kıyı illerine yönlendirilmesi sonucunda, bu illerde kitle turizmi hızlı bir şekilde artmıştır. Ancak bu illerde turizmin hızlı, plansız ve kontrolsüz büyümesinin beraberinde getirdiği adaletsizlik, eşitsizlik, kuralsızlık, çevre problemleri, nüfusun kalabalıklaşması, aşırı kentleşme, toplumsal sorunlar gibi olumsuzluklar göz ardı edilmekte ve önemsenmemektedir. Hatta bu konuda eleştirel yaklaşan araştırmacılara, sivil toplum temsilcilerine; "bu eleştiriler Türkiye'nin turizmine zarar veriyor" diye, konuşma fırsatı bile verilmemekte, eleştirel araştırmalar ve çalışmalar akademik dergilerde genellikle reddedilmekte ya da çok fazla suya sabuna dokunmayan yani makbul olan eleştirel araştırmalar kabul edilmektedir. Özellikle son 40-50 yıllık süreçte İstanbul başta olmak üzere Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki mekânsal değişim dikkatlice incelendiğinde, turizmin büyümesi pahasına bu mekânların nasıl plansız bir şekilde müdahale edildiği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarım arazilerinin, ormanların, verimli toprakların, yeşil alanların, tarihi ve kültürel mirasın ve yerel değerlerin yerini beton yığınları ve turizm tesisleri almıştır. Ormanlar, zeytinlikler, kıyılar, dereler, köyler hatta korunan alanlar; küçük bir azınlığın menfaati ve kâr hırsı için madenlere, enerji santrallerine, turizm tesislerine feda edilirken büyümeyi tartışmak -bazıları için gereksiz ve bazıları için de boş bir çaba olarak görülse de- bu konuya ilgisi olan ve eleştirel bakan araştırmacılara farklı bir alan açması, farkındalık oluşturması ve yeni bir gündem ajandası oluşturması bakımından önemlidir.

Turizmde büyüme ve aşırı turizmle ilgili endişelere bağlı olarak turizm sisteminin sınırlarına ulaştığına dair düşünceler göz önüne alındığında turizm planlama ve politikalarının nasıl yapılacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Seçenekler arasında kota ya da limit belirleme, reklam ve pazarlama stratejilerinin kaldırılması, vergi alınması, turist akışının sezonlara yayılması amacıyla alternatif alanların oluşturulması gibi bazı önlemler Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde uygulanmaktadır. Ancak turizm hareketliliğinin gerçekleştiği alanlardaki farklı koşullar göz önüne alındığında farklı bağlamların varlığını da hesaba katmak gerekmektedir. Sosyal bilimler perspektifinden bakıldığında ise, büyüme yoluyla turizmin gelişmesinin kime faydası vardır? Bu başarı kimin hikayesini anlatmaktadır? Turizmin (kalitesiz) büyümesi uğruna kıyıların, ovaların, ormanların, en değerli doğal ve kültürel yapıların olduğu alanların, verimli toprakların ve arazilerin kural, kanun, hukuk ve adalet gözetmeden gerek ulusal ve çoğunlukla ulus ötesi sermayelerin ve şirketlerin kullanımına açılması bir başarı mıdır, doğru bir yaklaşım mıdır konularının tartışılması gerekir. Bu durum Türkiye turizminde büyümenin kalite sorununu ortaya çıkarmakta olup, kalitesiz büyümeye neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkemiz turizminde kalitesiz büyümenin nedenlerini ve bu sorunu ortaya çıkaran dinamikleri sorgulamak ve turizm büyümesinin kalitesinin nasıl

artırılacağını tartışmak değerlidir. Çünkü konforundan geri kalmak istemeyen toplum kesimleri, sorunları duymak istemeyen politikacılar, sürekli büyümeyi ve daha fazla kâr etmeyi isteyen işletmeciler ve suya sabuna dokunmadan piyasanın çıkarları doğrultusunda bilgi üreten araştırmacı, yazar ve akademisyenler için büyümenin kaliteli veya kalitesiz olması sorun olarak görülmemektedir. Fakat kalitesiz büyümenin devam etmesinin gelecekte önü alınamayacak hasarlara neden olacağını da unutmamak gerekir. Büyüme paradigmasını mutlak, değişmez ve vazgeçilmez gören ortodoks düşüncenin aksine, büyümenin de sorgulanması, tartışılması ve eleştirilmesi gerektiği ve başka alternatif politika seçeneklerinin, yaklaşımların ve düşünce kanallarının da olabileceği unutulmamalıdır.

Çıkar Çatışması / *Conflict of Interest*	**Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.** ***The authors declared no conflict of interest***
Finansal Destek / *Funding conditions*	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. The authors declared that he received no financial support for this study
Yazar Katkıları / *Author Contributions*	**Yazarlar / *Authors***
Çalışmanın içeriği ve tasarımı/Conception/Design of Study	İ. Kervankıran – M.F. Bağmancı
Metodoloji / Methodology	İ. Kervankıran –M.F. Bağmancı
Veri toplama-oluşturma-iyileştirme / Data Curation	İ. Kervankıran –M.F. Bağmancı
Analiz/Analysis and interpretation of data	İ. Kervankıran –M.F. Bağmancı
Görselleştirme / Visualization	
Yazı taslağı / Writing - Original Draft	M.F. Bağmancı
Yazma - İnceleme ve Düzenleme / Writing - Review & Editing	İ. Kervankıran –M.F. Bağmancı
Proje yönetimi / Project administration	İ. Kervankıran –M.F. Bağmancı

REFERANSLAR

Akçomak, İ.S. (2018). *Ahlaksız Büyüme.* Ankara: Efil Yayınevi.

Andriotis, K. (2018). *Degrowth In Tourism: Conceptual, Theoretical and Philosophical Issues.* CABI.

Aslan, S., & Aslan, A. (2021). Üç Tarafımız Müşterek Deniz, Dört Tarafımız Çitleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2985–3001.

Aykaç, A. (2009). *Yeni İşler Yeni İşçiler Turizm Sektöründe Emek.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağmancı, M.F., & Kervankıran, İ. (2024). Turizmde Yaşanan Krizler ve Dayanıklılık Teorisi. Baykal, F. ve Emekli, G. (Ed.) *Cumhuriyet'in 100. Yılında Turizm Coğrafyasının Güncel Konuları* İçinde (53-84). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Bahçeci, D. (2014). Rio Artı Yirmi Sonrası Küresel İsyan Zamanıdır, *Kolektif Ekososyalist Dergi*, Sayı 12, Sayfa 6.

Barke, M., & France, L. (1986). Tourist Accommodation In Spain 1971–1981. *Tourism Management*, 7(3), 181-196.

Baykal, F., Emekli, G., & Oğan, O. (2023). Türkiye Turizminin Son Elli Yılı (1973-2022): Politikalar, Stratejiler ve Krizler Bağlamında Yabancı Turist Talebinin Değerlendirilmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 47-68.

BBC. (2023, Ağustos 27). *Hallstatt: Austrian town protests against mass tourism.* Ağustos 29, 2023 tarihinde BBC: https://www.bbc.com/news/world-europe-66634889 adresinden alındı

Buitrago Esquinas, E. M., Foronda Robles, C., & Yñíguez Ovando, R. (2023). A Literature Review on Overtourism To Guide The Transition To Responsible Tourism. *Revista De Estudios Andaluces*, (45), 71-90.

Butler, R. (2017). *Tourism and Resilience*. CABI.

Curran, T., (2024). *Mükemmellik Tuzağı* (Çev: Emre Can Ercan). Kronik Yayınları.

Çuhadar, M. & Isayeva Aksoy, S. (2022). Turizmde Metalaşmanın İzini Sürmek: İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel,* 5(2), 899-931.

Davidson, D. J. (2010). The Applicability Of The Concept Of Resilience To Social Systems: Some Sources of Optimism and Nagging Doubts. *Society and Natural Resources*, *23*(12), 1135-1149.

Diken. (2024, Temmuz 10). *Barcelonalılar turist kovalıyor: Peki ama niye?*. Temmuz 11, 2024 tarihinde Diken: https://www.diken.com.tr/barcelonalilar-turist-kovaliyor-peki-ama-niye/ adresinden alındı

Doğmuş, O.E. (2010). Antalya Örneğinde Ulusal Turizm Politikalarının Sorgulanması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir.*

Emekli, G. (2024). Kültürel Turizmin Değişimi ve Covid-19 Küresel Salgını Baykal, F. ve Emekli, G. (Ed.) *Cumhuriyet'in 100. Yılında Turizm Coğrafyasının Güncel Konuları* İçinde (427-452). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

EUROSTAT, (2021). Aralık 7, 2024 tarihinde EUROSTAT: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5628504/KS-40-01-666-FR.PDF/ff0abde3-19a9-4ea5-b7bf-11fa860a3289?version=1.0 adresinden alındı

Evrensel (2025, Temmuz 26). *Turizm sektörü büyüyor, sömürü katmerleniyor*. Temmuz 26, 2025 tarihinde Evrensel: https://www.evrensel.net/haber/563003/prof-dr-aslihan-aykac-anlatti-turizm-sektoru-buyuyor-somuru-katmerleniyor adresinden alındı

Fletcher, R., Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M., Cañada, E., Murray Mas, I., & Sekulova, F. (2021). Pathways To Post-Capitalist Tourism. *Tourism Geographies*, 1-22.

Garcia, F. A. (2014). A Comparative Study Of The Evolution Of Tourism Policy In Spain And Portugal. *Tourism Management Perspectives*, *11*, 34-50.

Gazeteoksijen. (2024, Nisan 18). *Amsterdam'da otel inşaatı yasaklandı.* Mayıs 11, 2024 tarihinde Gazeteoksijen: https://gazeteoksijen.com/dunya/amsterdamda-otel-insaati-yasaklandi-208834 adresinden alındı

Gazeteoksijen. (2024, Nisan 30). *NYT'den 15 Haziran uyarısı: Avrupa'daki turizm karşıtı gruplar eyleme hazırlanıyor.* Mayıs 12, 2024 tarihinde Gazeteoksijen: https://gazeteoksijen.com/new-york-times/nytden-15-haziran-uyarisi-avrupadaki-turizm-karsiti-gruplar-eyleme-hazirlaniyor-240793 adresinden alındı

Gazeteoksijen. (2024, Temmuz 8). *İtalyan tatil cenneti Agrigento'dan turistlere: Gelmeyin suyumuz yok!.* Temmuz 30, 2024 tarihinde Gazeteoksijen: https://gazeteoksijen.com/seyahat/italyan-tatil-cenneti-agrigentodan-turistlere-gelmeyin-suyumuz-yok-216226 adresinden alındı

Hall, C. M., Lundmark, L., & Zhang, J. (2021). Degrowth and Tourism: New Perspectives On Tourism Entrepreneurship, Hall, C. M., (Eds). *Destinations and Policy.* Routledge.

Hall, C. M., Prayag, G., & Amore, A. (2018). *Tourism and Resilience: Individual, Organisational and Destination Perspectives.* Channel View Publications.

Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. Sungur Savran). Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1989).

Hickel, J. (2021). *Çoğu Zarar Azı Karar*, Metis Yayın Yayınları.

Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible?. *New political economy*, *25*(4), 469-486.

Higgins-Desbiolles, F. (2017). Sustainable Tourism: Sustaining Tourism Or Something More? *Tourism Management Perspectives*, 25, 157–160.

Higgins-Desbiolles, F. (2023). Subsidiarity in Tourism and Travel Circuits in the Face of Climate Crisis. *Current Issues In Tourism*, *26*(19), 3091-3101.

Higgins-Desbiolles, F., & Everingham, P. (2022). Degrowth in Tourism: Advocacy for Thriving not Diminishment. *Tourism Recreation Research*, 1-5.

Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G., & Boluk, K. A. (2019). Degrowing Tourism: Rethinking Tourism. *Journal Of Sustainable Tourism*, *27*(12), 1926–1944.

INSEE (L'Institut National De La Statistique Et Des Études Économiques). (2024). Aralık 12, 2024 tarihinde INSEE: https://www.insee.fr/fr/statistiques/1371840?sommaire=1371841

Işık, Ş. & Zoğal, V. (2017). Turizm Kentleşmesi Kavramı: Antalya Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi.* 26(2), 71-94.

Jackson, T. (2023). *Büyüme Sonrası- Kapitalizmden Sonra Yaşam*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kaçar, S. & Kervankıran, İ. (2024). Gündelik Hayat ve Turizm: Kesişimsellikler, İlişkisellikler ve Pratikler. Baykal, F. ve Emekli, G. (Ed.) *Cumhuriyet'in 100. Yılında Turizm Coğrafyasının Güncel Konuları* İçinde (53-84). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Karay, R.H. (2014). *Memleket Yazıları-2 Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Kervankıran, İ. & Bağmancı, M. F. (2020). Bildiğimiz Turizmin Sonu Mu? COVID-19'un Türkiye'deki Turizm Hareketliliğine Etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi* (76), 19-32.

Kervankıran, İ. & Sert Eteman, F. (2020). Turizm ve Bölgesel Gelişme: Türkiye'de İllerin Turizm Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Ege Coğrafya Dergisi,* 29(2), 125-140. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd/issue/58525/762344

Kervankıran, İ. & Sert Eteman, F. (2023). Does Tourism Reduce Regional Inequality? Spatial Appearance of Tourism Development in Turkey. *Almatourism- Journal of Tourism, Culture and Territorial Development,* 13(24), 30–50. https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/10876

Kervankıran, İ., Çuhadar, M. & Isayeva Aksoy, S. (2022). Turizm Planlarına Politik Ekolojinin Penceresinden Bakmak. *Journal Of Gastronomy, Hospitality and Travel,* 5(1), 366-380.

Kılıç, M., Kervankıran, İ. & Temurçin, K. (2025). Neyi, Kimden Koruyoruz? Türkiye'deki Millî Parkların Politik Ekoloji Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63), 97-124.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023). Nisan 6, 2024 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://yigm.ktb.gov.tr/tr-201131/tesis-istatistikleri.html adresinden alındı

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025, Mart 5). *Türkiye, turizmde rekorlarla yoluna devam ediyor.* Mayıs 25, 2025 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://basin.ktb.gov.tr/TR-394112/bakan-ersoy-turkiye-turizmde-rekorlarla-yoluna-devam-ediyor

Latouche, S. (2009). *Farewell To Growth*. UK: Polity Press

Lew, A.A. (2014). Scale, Change and Resilience In Community Tourism Planning. *Tourism Geographies* 16(1): 14-22.

Livaneli, Z. (2021). *Balıkçı ve Oğlu.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Martin, R. & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography.* 6(4), 395–437.

Murray, I., Fletcher, R., Blázquez-Salom, M., Blanco-Romero, A., Cañada, E., & Sekulova, F. (2023). Tourism And Degrowth. *Tourism Geographies,* 1-11.

Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: From Temporary De-Globalisation To A Re-Discovery Of Tourism?. *Tourism Geographies* 22:3, 651-656.

Odatv. (2024, Nisan 29). *Yeni nesil persona non grata: Evine dön turist adam... "İçkilerinize tükürüyoruz".* Nisan 29, 2024 tarihinde Odatv: https://www.odatv.com/analiz/yeni-nesil-persona-non-grata-evine-don-turist-adam-ickilerinize-tukuruyoruz-120040976 adresinden alındı

Oklevik, O., Gössling, S., Hall, C. M., Steen Jacobsen, J. K., Grøtte, I. P., & Mccabe, S. (2019). Overtourism, Optimisation, and Destination Performance İndicators: A Case Study Of Activities In Fjord Norway. *Journal Of Sustainable Tourism, 27*(12), 1804-1824.

Öksüz, M. (2020). Coğrafyanın Çorabı ve Pabucu: Bir Coğrafya Sözleşmesi Olarak Renk Körlüğü. *Birikim.* Sayı: 378. 89-107.

Özgür, E. M., & Yavan, N. (2013). Türk Coğrafyacılarının İç Hesaplaşması: Neden Başaramadık? Nasıl Başarabiliriz? *Beşeri Coğrafya Dergisi,* 1(1), 14-38.

Pechlaner, H., Innerhofer, E., & Erschbamer, G. (2020). *Overtourism, Tourism Management and Solutions*, Routledge.

Servigne, P. & Stevens, R. (2024). *Her Şey Nasıl Çökebilir?* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sevgili, S. (2025). *Su Kesintilerinden Su Krizine: Türkiye'nin Su Güvenliği Açmazı.* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı-Ağustos 2025.

Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts And Implications For Advancing And Resetting İndustry And Research. *Journal Of Business Research, 117,* 312-321. Https://Doi.Org/10.1016/J. Jbusres.2020.06.015

Soyak, M. (2013). Uluslararası Turizmde Son Eğilimler ve Türkiye'de Turizm Politikalarının Evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 1-18.

Sözcü. (2024, Ekim 27). *Turistik kentte ziyaret ücretine yüzde 100 zam geliyor.* Ekim 30, 2024 tarihinde Sözcü: https://www.sozcu.com.tr/turistik-kentte-ziyaret-ucretine-yuzde-100-zam-geliyor-p98278 adresinden alındı

Sözcü. (2024, Mayıs 27). *Turizm karşıtı isyan büyüyor... Binlerce kişi sokağa döküldü.* Mayıs 28, 2024 tarihinde Sözcü: https://www.sozcu.com.tr/turizm-karsiti-isyan-buyuyor-binlerce-kisi-sokaga-dokuldu-p50317 adresinden alındı

Şardağ, A., & Kervankıran, İ. (2022). Turizm mekanlarının yeniden üretimle metalaş(tırıl)ması: Mevlana Müzesi ve çevresi. *Türk Coğrafya Dergisi* (80), 71-86.

Theguardian. (2024, Aralık 31). *Venice to limit tourist group size to 25 to protect historic city.* Ocak 2, 2025 tarihinde Theguardian: https://www.theguardian.com/world/2023/dec/31/venice-to-limit-tourist-group-size-to-25-to-protect-historic-city adresinden alındı

Tırı, F. V. & Kervankıran, İ. (2024). Turizm Mekânlarını Post-Modern Coğrafyalarla Birlikte Düşünmek. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 4(1): 67-78.

Tuncel, V. (2019). Kalkınma Planlarının Turizm Politikaları Perspektifinde Değerlendirilmesi. *Tourism And Recreation*, 1(2), 58-66.

Turizmaktüel. (2024, Mayıs 10). *Dünyada turizm karşıtlığı yayılıyor: Evine dön... Turizm modern sömürü mü? Mayıs* 11, 2024 tarihinde Turizmaktüel: https://www.turizmaktuel.com/haber/dunyada-turizm-karsitligi-yayiliyor-evine-don-turizm-modern-somuru-mu adresinden alındı

TurizmGüncel. (2025, 21 Ağustos). *İlber Ortaylı'dan kitle turizmi ve otelcilere tepki.* Ağustos 21, 2025 tarihinde TurizmGüncel: https://www.turizmguncel.com/haber/ilber-ortaylidan-kitle-turizmi-ve-otelcilere-tepki adresinden alındı

Turizm Ekonomi (2025, 12 Ekim). *Milli parklar da turizm yatırımlarına açılıyor.* Ekim 12, 2025 tarihinde Turizm Ekonomi: https://www.turizmekonomi.com/milli-parklar-da-turizm-yatirimlarina-aciliyor adresinden alındı

UNWTO, (2023). Tourism On Track For Full Recovery As New Data Shows Strong Start To 2023. Nisan 15, 2024 tarihinde UNWTO: https://www.unwto.org/news/tourism-on-track-for-full-recovery-as-new-data-shows-strong-start-to-2023 adresinden alındı

UNWTO, (2024). Aralık 25, 2024 tarihinde UNWTO: https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024 adresinden alındı

Wallerstein, I. (2019). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*. Çev: T. Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Yüksel, A. (2024). Turizmin Gerçekliğini Açığa Çıkarmak: Tanrısal Bir Armağan, Hayali Bir Uçuş, Neoliberal Manipülasyon Yoksa Karabasan mı? - 1. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi,* 21(2), 469-491.